

De Brink in Empel

Centrum wederopbouwdorp

Ernest Verhees

Voor het schrijven van de geschiedenis van een plein in Den Bosch is er een ruime keuzemogelijkheid. Zeker in en rond de binnenstad is er een veelvoud aan pleinen en pleintjes met een lang en al vaak besproken verleden. De moderne buitenwijken voor wonen en werken krijgen echter veel minder aandacht in de Bossche geschiedschrijving. In oktober zal 'de Wijkreiziger', een reizende tentoonstelling over de recente ruimtelijke ontwikkeling van de héle stad, op 10 pleinen te zien zijn (zie kadertekst). Ook de oude dorpskernen worden bezocht. In dit artikel alvast aandacht voor het centrale plein van Empel: Brink.

Na de bevrijding van 's-Hertogenbosch in oktober 1944 bleef het poldergebied tussen stad en Maas tot de capitulatie nog oorlogsgebied. Duitse beschietingen brachten grote schade aan en verwoestten onder meer het langs de Maasdijk gelegen Empel. Alle bewoners moesten noodgedwongen evacueren. Na hun terugkeer in mei 1945 bleek dat een nage-noeg volledige wederopbouw van het dorp noodzakelijk was. Overigens was al voor de verwoestingen geconstateerd dat 30% van de 81 woningen ongeschikt was voor bewoning. In verband met de dijkbescherming stond waterschap De Maaskant echter geen her- of nieuwbouw aan de dijk toe. Bovendien was door het definitief droogvallen van het gebied van de Beerse Overlaat – het oude over-

Luchtfoto uit 1950 met de kerk en de pastorie in een verder nog leeg land. Op de voorgrond de latere Brink. (Foto: Stadsarchief, collectie pastoor Claassen)

stromingsgebied van de Maas – een herverkavelingsprogramma gestart voor de ontwikkeling van de landbouw in de achterliggende polder. Empel kreeg een aparte wederopbouwlocatie, de oude buurtschap 't Slot. De Brink is het centrale plein van dit nieuwe Empel.¹

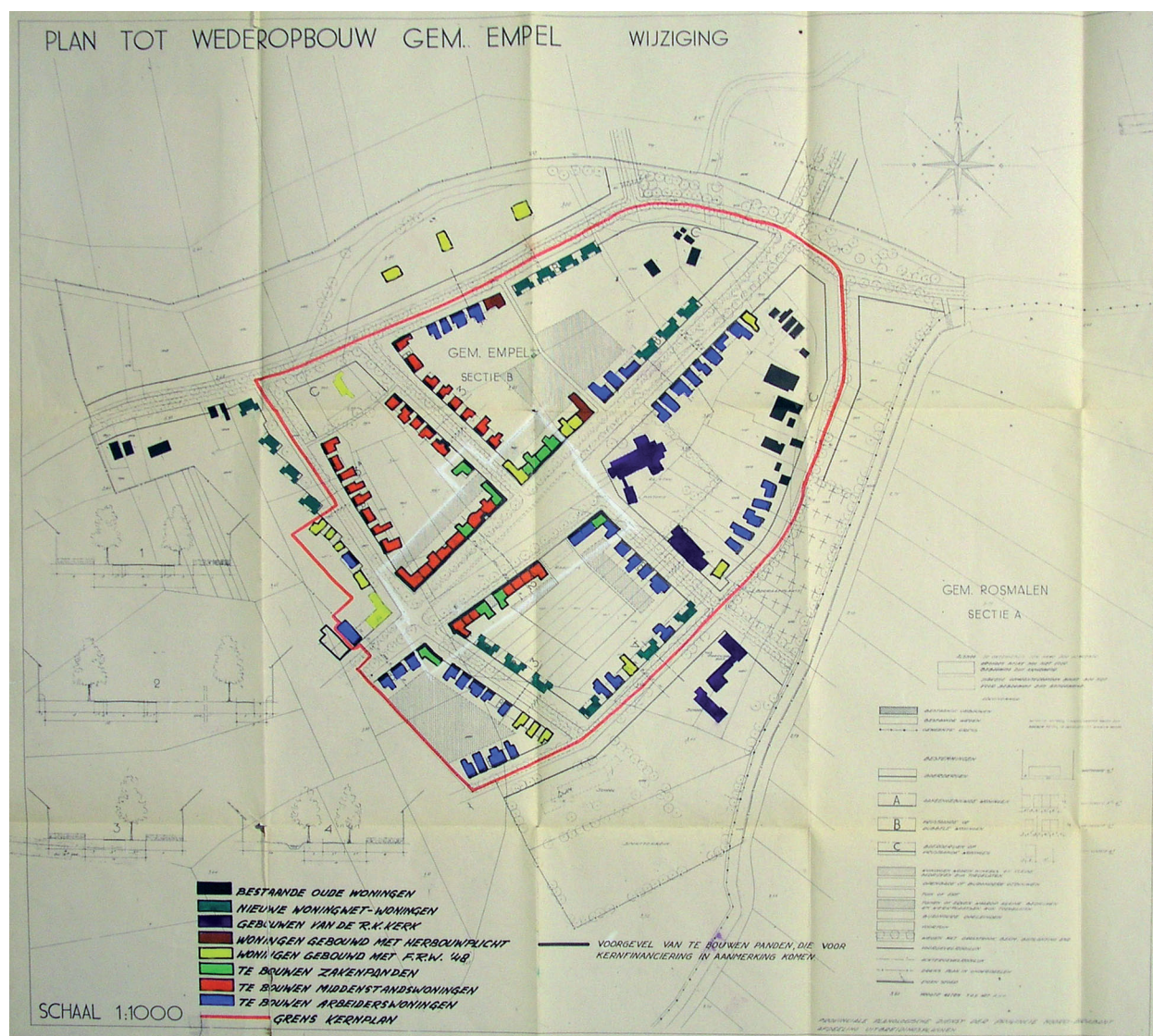
Luchtfoto uit 1970 van het poldergebied ten noorden van de stad met achteraan Oud-Empel aan de dijk en rechts van de net aangelegde A2 Nieuw-Empel met de duidelijke peervorm. (Foto: Stadsarchief, collectie pastoor Claassen)

Wederopbouwplannen

Na de Duitse capitulatie was voor de uitvoering van het Wederopbouwbesluit een *College van algemeene commissarissen voor den wederopbouw* benoemd. Voor de beste inzet van de beperkte middelen en arbeidskracht moest dit college toestemming geven voor de uitvoering van alle bouwplannen in Nederland. In Noord-Brabant kreeg de Provinciale Planologische Dienst (PPD) de opdracht wederopbouwplannen te ontwerpen voor de getroffen Maasdijkdorpen. Ook in Empel zelf was men begonnen met de besprekingen voor de nieuwbouw. Op 2 augustus 1945 nodigde burgemeester A.A.H. de Bekker alle belanghebbenden uit in het café van Jo van der Dussen. De burgemeester bleek voorstander van nieuwbouw in de buurt van het oude dorp, hierbij gesteund door de PPD. Met zijn overlijden in oktober 1945 ontstond een gebrek aan bestuurskracht om de besluitvorming verder te coördineren, met een trage voortgang tot gevolg. Pastoor Claassen, die de in 1945

overleden pastoor Verhoeven met veel daadkracht verving, nam begin juni 1946 het initiatief om verder te komen met de bouw van een nieuwe kerk. Hij nodigde de regionale en landelijke pers uit waarna er uitgebreide artikelen verschenen over de noodsituatie in Empel. Een week later belegde de PPD een bijeenkomst voor bespreking van de plannen met het nieuwe dorp. Stedenbouwkundige ir. C.J. van Oijen van de PPD had inmiddels als alternatief 't Slot als locatie bedacht. Na het overleg werd geconcludeerd dat er volledige eenstemmigheid bestond over de herbouw van Empel. In september 1946 ging de gemeenteraad met het voorstel akkoord en in november volgde de noodzakelijke instemming door het *College van commissarissen*. Bezwaren van het Ministerie van financiën leidden echter tot enkele herzieningen van het plan. Uiteindelijk kon op 21 oktober 1949 het *College van commissarissen* de handtekening zetten onder het wederopbouwplan Empel.

Delftse school

Al in het eerste plan van Van Oijen kreeg het dorp een peervormige omtrek door inpassing tussen twee bestaande waterlopen. Uitgangspunt was verder de nieuwe provinciale weg van Den Bosch naar de Maasdorpen (Burgemeesters Godschalkstraat). Bij de kruising met de eveneens nog aan te leggen weg naar Rosmalen kwam een centraal plein met de voornaamste gebouwen als kerk en raadhuis: de Brink. Dit principe bleef in het nieuwe plan uit 1949 gehandhaafd maar op de tekening waren wel enkele belangrijke afwijkingen. Het aanvankelijke vierkante plein in het centrum kreeg een langgerekte driehoekige vorm en de wegen kregen in plaats van geknikte rechtstanden een vloeiend verloop, hiermee nog meer aansluitend bij de traditionele agrarische dorpspleinen (brinken!) en de structuur

Kaart uit 1952 van de wijziging van het Bestemmingsplan van Empel met de fasering van de bouw van de huizen op basis van verschillende wetgeving in het kader van de wederopbouw. De Brink heeft hier een driehoekige vorm, in afwijking van het aanvankelijke vierkante ontwerp. (Archief Empel, doos 65)

van het landschap. In de woorden van een stedenbouwkundige: ‘De nieuwe nederzetting wordt geheel volgens de Delftse School principes van Granpré Molière opgezet. De centrale brink komt op een kruispunt van wegen waar ook kerk met pastorie, het gemeentehuis en enkele bescheiden voorzieningen worden gesitueerd. De doorgaans nederige bebouwing bestaat voornamelijk uit traditionele, ambachtelijke architectuur.’²

Kerk en raadhuis

In 1946 was rekening gehouden met de bouw van 150 woningen, waarvan een honderdtal in de ‘naaste toekomst’ gebouwd moest worden, alsmede een kerk, parochiehuus, begraafplaats, sportterrein, school en raadhuis. In het gewijzigde wederopbouwplan uit 1949 gold voor het raadhuis het voorbehoud dat de gemeente zelfstandig bleef. ‘Omtrent een eventueel nieuw raadhuis, indien Empel niet met Rosmalen wordt verenigd, wordt nog geen uitspraak gedaan.’³ Ook de kosten voor een nieuwe school bleven buiten de begroting aangezien de bestaande school in Oud-Empel al was hersteld. De belangrijkste voorwaarde voor de aanvaarding van het plan door de wederopbouwcommissie was de geleidelijke verplaatsing, waarbij voorlopig niets mocht worden afgebroken. ‘Telken jare zal een aantal gevallen, welke voor overplaatsing in dat jaar in aanmerking komen, ter goedkeuring worden voorgelegd. De volgorde wordt bepaald naar de toestand waarin de woning verkeert, de noodzakelijke uitgaven, voor het te verrichten herstel, de wens der eigenaren tot spoedige overplaatsing en andere bijkomende factoren. (...) De oude panden zullen niet afgebroken worden zonder toestemming van “Wederopbouw”. Menig oud pand zal aldus nog dienst kunnen doen als “doorgangshuis”, aldus de toelichting.’⁴

Dit betekende een grote beperking in de voortgang van de opbouw. Op 28 oktober 1946 kon door burgemeester Kempenaars de vlag in de top van de eerste zes huizen worden gehesen en ging de spade de grond in voor de volgende acht. ‘Tijdens het zingen van het volkslied brak de zon door de wolken en wierp een plas goud over het land van het oude Empel verderop en over het nieuwe Empel dichtbij, herrijzend Empel!’⁵ zo meldde de krant hoopvol. Een paar weken later vertelde pastoor Claassen in de Volkskrant een minder positief verhaal. ‘Ik wil niet klagen over medewerking van sommige ambtenaren. Maar ge voelt zelf wat het betekent: honderden-vijftig nieuwe huizen te moeten hebben – herstel van de bestaande is immers niet toegestaan – en er in twee jaar tijds veertien gereed te hebben.’⁶ De pastoor begon met enkele parochianen in maart 1948 maar zelf met het grondwerk voor de kerk en de begraafplaats. Met de architect en de aannemer ging de pastoor ook persoonlijk naar het Ministerie van volkshuisvesting en wederopbouw in Den Haag om geld los te krijgen voor de aanbesteding. Bij de tweede afdeling waar ze het probeerden was het raak en kregen ze een machtiging voor f 225.000,-. De funderingen werden alvast gelegd en na de bouwvergunning in januari 1949 kon de bouw

beginnen. Op eerste kerstdag van dat jaar kon in de door H. Pontzen ontworpen kerk de eerste mis opgedragen worden.⁷

In 1950 volgde de oplevering van het parochiehuus en de school. Inmiddels was de helft van de bevolking van het oude Empel verhuisd naar 34 woningwetwoningen en 18 particuliere woningen. Door problemen met de dure onteigening van de grond namen de gemeente en het ministerie in 1952 een wijziging van het wederopbouwplan aan. Op de afgebeelde kaart is via de kleuren goed te zien welke huizen toen nog gebouwd moesten worden (rood, groen en blauw). In 1962, het jaar van de voltooiing van de bebouwing aan de Brink, schreef Saartje Burgerhart, pseudoniem van Cri Stellweg, in de Volkskrant: ‘Fris, rood, breeduit zittend in het groen van het polderland, groeit en gedijt Nieuw Empel.’ Naast kerk en raadhuis zag ze ‘...maar liefst drie café-restaurants, tal van hupse winkeltjes en zelfs is er een postagentschap. Nieuw-Empel is een levenskrachtig kind dat zich voorspoedig ontwikkelt, terwijl in de verte zijn moeder stil, waardig, stukje bij beetje afscheid neemt van haar leven als dijkdorp.’⁸ Het gemeentehuis aan de Brink, gebouwd volgens de stijl van *de Bossche school*, was overigens pas in 1961 gereed gekomen. Tien jaar later verloor het markante gebouw al weer zijn functie door de annexatie van Empel, niet door Rosmalen maar door 's-Hertogenbosch.

Empel opgeslokt

In een artikel uit 1947 over de verplaatsing van Empel geeft de directeur van de PPD, H.M. Buskens, de volgende impressie van het poldergebied: ‘Wie met de trein van 's-Hertogenbosch naar Nijmegen reist, zal meermalen verbaasd zijn blikken hebben laten gaan over het eenzame landschap dat zich aan de noordzijde van de spoorbaan uitstrekt. Geen huis en geen boom zoover het oog reikt; slechts aan den horizon hier en daar de wazige contour van een dijknederzetting.’⁹ Een onherkenbaar beeld voor de treinreiziger van 2007. Het gebied rond Empel is immers in vijftig jaar sterk van uiterlijk en karakter veranderd, zo blijkt ook uit de beschrijving van J. Cuijpers uit 2003: ‘De kern Empel ademt in zijn centrum nog de oude landelijke sfeer, maar is inmiddels geheel opgeslokt door de stad 's-Hertogenbosch en is een deel van de uitgestrekte woonwijken rondom die stad geworden.’¹⁰ Het handjevol dijkwoningen van de oude kern van Empel ligt verstopt tussen de Maaspoort en de A2.

Noten

- 1 Voor de volgende paragrafen is gebruik gemaakt van Archief van de gemeente Empel en Meerwijk 1779-1971, doos 2 en 65 en Jacques de Bekker, *Empel in het bijzonder, in rust en in onrust* (z.p., 1993) p. 154-192.
- 2 Cees van Aalst, *Ruimtelijke structuurvisie 's-Hertogenbosch 2003*, 'Stad tussen stromen', deel 2 ('s-Hertogenbosch 2003) p. 39.
- 3 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Archief van de gemeente Empel en Meerwijk 1779-1971, doos 65, Basisplan voor de wederopbouw der gemeente Empel, Toelichting wederopbouwplan 1949.
- 4 Toelichting wederopbouwplan 1949.
- 5 Provinciale Noord-Brabantsche Courant 29-10-1946.
- 6 Volkskrant 13-11-1946.
- 7 Jacques de Bekker, *50 jaar Parochiekerk St. Landelinus Empel: 1950-2000* (z.p., 2000) p. 12-17.
- 8 Volkskrant, 6 juni 1962.
- 9 H.M. B[uskens], 'Verplaatsing van het dorp Empel', in: *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw* (1947) p. 7-9.
- 10 J. Cuijpers, 'Dorpsverplaatsingen aan de Brabantse Maaskant in de wederopbouwperiode', in: *Historisch-geografisch tijdschrift* 21 (2003) nr. 2, p. 51-59.

De Wijkreiziger

Aansluitend bij het jaarthema van de Tijdreiziger 'straten en pleinen' is door het Stadsarchief en de Openbare Bibliotheek een project bedacht om de Bossche wijken en dorpen in te gaan. De nadruk bij het Bossche verleden ligt bijna altijd op de binnenstad maar ook de straten en pleinen van de buitenwijken en dorpskernen hebben een interessant verleden dat alle aandacht verdient. In de maand oktober zal op tien pleinen in de gemeente een tentoonstelling te zien zijn met informatie en beeldmateriaal over de ontwikkeling van stad, wijken en dorpen. Deze reizende tentoonstelling, 'De Wijkreiziger', zal niet alleen bestaan uit materiaal van het Stadsarchief en de gemeente maar ook van mensen uit de wijken zelf.

We ontvangen dan ook graag (tijdelijk te leen) uw foto's of verhalen over uw wijk. U kunt hiervoor terecht bij het Stadsarchief en de vestigingen van de Openbare Bibliotheek. Meer informatie vindt u op de internetpagina van De Tijdreiziger (www.detijdreiziger.nl), de Openbare Bibliotheek (www.bibliotheekdenbosch.nl) en van het Stadsarchief (www.stadsarchief.nl).

De tentoonstelling, in een marktkraam, is te zien tijdens de weekmarkten en/of op de pleinen. Het programma – onder voorbehoud van wijzigingen – is als volgt:

Zaterdag 29 september: aftrap

Binnenstad, zaterdagmarkt op de Markt

Donderdag 4 oktober

Rosmalen, weekmarkt op De Driesprong

Vrijdag 12 oktober

Voormiddag: Maaspoort: weekmarkt winkelcentrum Maaspoort
Namiddag: Empel, Brink

Zaterdag 13 oktober

Oost/Muntel/Vliert: Kapelaan Koopmansplein

Donderdag 18 oktober

West: weekmarkt winkelcentrum Helftheuvel

Zaterdag 20 oktober

Zuid: Winkelcentrum Pettelaarseweg

Donderdag 25 oktober

Noord: weekmarkt Rompertpassage

Zaterdag 27 oktober

Voormiddag: Bokhoven, Driekoningenplein
Namiddag: Engelen, t/o supermarkt Dien van Hemertstraat